

Όταν κάποτε ρώτησαν τόν Παλαμά "τί είναι ποίημα" ὁ ποιητής τελείως πηγαῖα ἀπάντησε "ποίημα εἶναι ἀνάπτυγμα ἐπιφωνήματος". Ὁ ὀρισμός πού ἔδωσε ὁ ποιητής σέ μιά εὐτυχισμένη του στιγμή εἶναι πολύ βαθυστόχαστος. Τό ἐπιφώνημα ἐκφράζει τήν ἀνταπόκρισή μας σ' ἓνα ἐρέθισμα, εἴτε ἐσωτερικό εἴτε ἐξωτερικό, πού πετυχαίνει τή θυμική ἐκτόνωση μέ διπλή κατεύθυνση, καί πρός τά ἔξω καί πρός τά μέσα. Εἶναι ἡ ἀναμόχλευση ἑνός "κινήματος τῆς ψυχῆς", μέ τά λόγια τοῦ Κάλβου, πού βρίσκοντας μέσο ἔκφρασης μεταδίδεται καί στούς ἄλλους καί προκαλεῖ ἐξ ἀπαγωγῆς τή "συμπάθεια".

"Ἀνάπτυγμα ἐπιφωνήματος" εἶναι ἓνας ἀνώτερος βαθμός ἀνταπόκρισης σ' ἐρεθίσματα, γιατί κατά κάποιο τρόπο κινητοποιεῖ τό σύνολο τῶν ἀνωτέρων νευρικών λειτουργιῶν τοῦ ὀργανισμοῦ γιά νά πετύχει καί τήν ἐκτόνωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου, σ' ἓνα ἐνδοπροσωπικό ἐπίπεδο, καί τήν ἐπικοινωνία καί τόν ἐπηρεασμό τῶν ἄλλων, σ' ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο.

Ὁ παλαμικός ὀρισμός, δείχνοντάς μας τίς ρίζες τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, μᾶς προσφέρει τίς κατάλληλες ἐνδείξεις γιά νά πλησιάσουμε τό ποίημα. Οἱ φαινομενικές ἀντιρρήσεις πού γεννᾷ τοῦτος ὁ ὀρισμός, γιά τήν εὐρύτητά του κυρίως, φωτίζουν ἀκόμα παραπάνω τό μηχανισμό τοῦ ποιήματος. Κι' αὐτό γιατί ἀντικρούοντάς τες, λιγοστεύουμε τίς ἐφαρμογές του, αὐξάνουμε τή διατύπωσή του καί τό διευκρινίζουμε ὅλο καί περισσότερο. Λόγουχάρη, διάφορες ἄλλες ἐκδηλώσεις μέ τήν ἴδια γενεσιουργό αἰτία, τό βρισίδι καί τό παθιασμένο κουτσομπολιό, ἡ ἐκμυστηρίευση ἐντόνων συναισθημάτων, ἡ ἐξομολόγηση ἑνός ψυχασθενοῦς στό ψυχίατρο ἢ ἑνός θρησκευόμενου στό παπᾶ, ἡ γνήσια αὐτοκριτική κλπ. εἶναι κι' αὐτά "ἀναπτύγματα ἐπιφωνήματος". Δέν εἶναι ὅμως ποιήματα. Ποιό εἶναι λοιπόν τό χαρακτηριστικό γνώρισμα πού ξεχωρίζει τό ποίημα ἀπό τά συγγενῆ του ἀναπτύγματα ἐπιφωνημάτων; Τό χαρακτηριστικό τοῦ κάλλους.

Ἡ ἔννοια αὐτή τοῦ κάλλους ἐκφράζεται στή γλῶσσα μας μέ δύο ἐπίθετα: α. ὁμορφος, β. ὠραῖος.

Τό πρώτο επίθετο "ὄμορφος" μᾶς φανερώνει τή γενική λαϊκή αντίληψη πώς κάθε τι πού ἔχει μορφή εἶναι εὐχάριστο, ἀξιοθαύμαστο γιατί ἔχει καί ἐσωτερική συγκρότηση οὐσίας. Τό "ὄμορφος" προσδιορίζει κάτι, ἀντικρύζοντάς το "καθ' αὐτό", σάν ἐνότητα μορφῆς-οὐσίας, ἀνεξάρτητη ἀπό τό περιβάλλον, στατική. Σημειώνοντας μοναχά τή λέξη μορφή, σημαίνει ταυτόχρονα καί τήν ἐσωτερική του δομή. Γιατί μορφή κάποιου πράγματος δέν εἶναι παρά ὁ τρόπος πού συγκροτεῖται ἡ οὐσία του ἀπό τά διάφορα συστατικά της στοιχεῖα, κι ἡ διάρθρωση τῶν ποσοτικῶν καί ποιοτικῶν σχέσεων τῶν στοιχείων μεταξύ τους. Στήν οὐσία κάθε πράγματος βρίσκονται οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων στοιχείων του. Ὁ τρόπος πού φανερώνονται οἱ σχέσεις αὐτές πού συγκροτοῦν τήν οὐσία εἶναι ἡ μορφή, καί κατά συνέπεια κάθε οὐσία ἔχει ἀναπόφευκτα τή μορφή πού τῆς καθορίζει ἡ ἴδια ἡ σύστασή της καί ποτέ ἄλλη.

Τό δεύτερο επίθετο "ώραῖος" ἐκφράζει τή βαθειά φιλοσοφημένη αντίληψη τοῦ "Ἕλληνα γιά τό κάλλος, σάν κάτι εὐχάριστο κι ἀξιοθαύμαστο γιατί εἶναι στήν ὥρα του ἄρα καί στή θέση του, τονίζοντας κυρίως τίς σχέσεις τῆς ὀμορφιάς μέ τό περιβάλλον (τή στιγμή, τήν ὥρα καί τόν τόπο), δείχνοντάς μας πόσο συμμετέχουν στή "διαμόρφωση" τοῦ "ὄμορφου-ώραίου" πράγματος ὡς "πράγματος-γιά-μᾶς".

Τό συμπέρασμα εἶναι πώς, ἀφοῦ τό ἴδιο πράγμα - θεωρούμενο ὡς πρός τόν ἑαυτό του - μπορεῖ νά εἶναι ὠραῖο ἢ μή, ἀνάλογα μέ τίς σχέσεις του πρός τό περιβάλλον (πρός τό χωροχρόνο καί πρός ἐμᾶς) ἔπεται ὅτι μπορεῖ ν' ἀποδειχθῆ φορέας κάλλους ἐφ' ὅσον διαθέτει ἐσωτερική συγκρότηση οὐσίας, δομή, μορφή.

Ἀπό τόν ἐπαυξημένο ὀρισμό "ποίημα ἴσον ἀνάπτυγμα ἐπιφωνήματος πού μᾶς δίνει τήν αἴσθησή τοῦ κάλλους" μπορεῖ νά γεννηθῆ ἡ ἀντίρρηση πώς, ἀπό τή στιγμή πού οἱ προϋποθέσεις τοῦ ποιήματος πληροῦνται ἐφ' ὅσον κάτι εἶναι "δημιούργημα ἔχον κάλλος", ἀνάπτυγμα ἐπιφωνήματος, δηλ. "ἐσωτερικά δομημένη ἀποκάλυψη (μορφοπλασία οὐσίας-σχέσεων)" ἄρα "ἀκατάλυτη διαλεκτική ἐνότητα δομῆς-οὐσίας (σχέσεις)", τότε καί τό μουσικό ἔργο, ὁ ζωγραφικός πίνακας ὁ χορός, τό ἀρχιτεκτόνημα, μιά θεατρική ἢ μιά κινηματογραφική παράσταση, ὅλα αὐτά εἶναι ποιήματα. Τό διακριτικό χαρακτηριστικό, ὅμως, τοῦ ποιήματος ἀπό τά συγγενῆ του ἔργα τέχνης εἶναι τό ὑλικό (σάν ὑλικό, τρόπος δουλειᾶς, τρόπος ἐπαφῆς), στό ὁποῖο ὑποστασιώνονται οἱ σχέσεις πού συνιστοῦν τήν οὐσία-μορφή του. Ἀνάλογα δηλαδή μέ τά μέσα πού θά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν ἀνάπτυξη καί ὑποστασίωσή του, τό ἐπιφώνημα διαφορίζεται σέ θρησκευτικό π.χ. ὕμνο, θρησκευτική μουσική, ἀγιογραφία κ.λ.π. Ὅποτε ὁ ὀρισμός τοῦ

ποιήματος διαμορφώνεται ως "ανάπτυγμα ἐπιφώνηματος ὑποστασιωμένο σέ λεκτικές σχέσεις πού μᾶς δίνουν τήν αἴσθησιν τοῦ κάλλους". Καί σάν λεκτικές σχέσεις ἐννοοῦμε τίς σχέσεις τῶν λέξεων μεταξύ τους, τίς σχέσεις τῶν σιωπῶν μεταξύ τους, καί τίς σχέσεις τῶν λέξεων καί τῶν σιωπῶν μεταξύ τους. Μέ τή διάκριση αὐτή πετυχαίνουμε νά ξεχωρίσουμε τό ποίημα ἀπό τά ἄλλα ἔργα τέχνης, ἐνῶ ταυτόχρονα συνειδητοποιοῦμε τή στενότητα συγγένεια πού ὑπάρχει ἀνάμεσά τους καί καταλαβαίνουμε πώς οἱ φράσεις ὅπως "τό ἀρχιτεκτονικό τοῦτο ποίημα", "ἡ ποίηση πού διαπνέει τό δεῖνα πίνακα", κ.λ.π. δέν στεροῦνται σημασίας. Ἐπισημαίνουν τήν ὑπαρξή "κινήματος τῆς ψυχῆς" μέσα στίς διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος.

Τώρα πού στόν ὀρισμό μπῆκε ἡ παραπάνω διευκρίνηση γιά τό ὑλικό μέ τό ὅποιο ὑποστασιώνεται τό ἐπιφώνημα στήν ποίηση, πρέπει νά ἐντοπίσουμε τή διαφορά πού ὑφίσταται ἀνάμεσα στό ποίημα πού εἶναι ὑποστασίωμα λεκτικῶν σχέσεων καί σέ ἄλλα κείμενα τοῦ γραφτοῦ λόγου, ὅπως ἱστορικά, ἐπιστημονικά κ.λ.π. Ἡ βασική διάκριση εἶναι ὅτι στήν δεύτερη περίπτωση οἱ λεκτικές σχέσεις λειτουργοῦν ἐπεξηγηματικά, κι' ὁ λόγος εἶναι "ἐπίπεδος" χωρίς αὐτό βέβαια νά μειώνει τήν ψηλή ποιότητά του. Αὐτό σημαίνει πώς ἐκεῖ οἱ λέξεις λειτουργοῦν σάν φορεῖς νοημάτων. Ἀντίθετα, τό ποίημα ὑποστασιώνεται σέ λόγο συνθετικό, "πολυδιάστατο". Οἱ λεκτικές σχέσεις λειτουργοῦν ἀποκαλυπτικά, στερεοσκοπικά. Δέν ἀναλύουν ἀλλά συνθέτουν τό νόημά τους, τά κίνητρα, τό χῶρο καί τόν χρόνο, τή συμπεριφορά τῶν ἀτόμων, τοῦ περιβάλλοντος... Οἱ λέξεις στό ποίημα λειτουργοῦν σάν φορεῖς ὄχι τόσο νοημάτων, ὅσο κυρίως βιωμάτων. Ἐνας κλάδος, ὅμως, ὀλόκληρος τῆς λογογραφίας, ἀπομνημονεύματα, λογοτεχνικά πεζογραφήματα (μυθιστόρημα, διήγημα, νουβέλλα κ.λ.π.) ἐκφράζεται μέ λέξεις-ὑποστασιώματα βιωμάτων πού μᾶς δίνουν τήν αἴσθησιν τοῦ κάλλους. Ἐδῶ πιά ἡ ποιοτική διαφορά πού κάνει τό ποίημα νά ξεχωρίζει ἀπό τά ἄλλα εἶδη λογοτεχνικοῦ πεζοῦ (τοῦ συνθετικοῦ) λόγου εἶναι ἡ πυκνότητα τῆς σύνθεσης καί ὁ ἐσωτερικός ρυθμός πού διέπει τίς λεκτικές σχέσεις.

"Ὅσο πιά πυκνός, πιά συνθετικός καί πιά ἐσωτερικά ἔρρυθμος εἶναι ὁ λόγος σ' ἕνα ἔργο, τόσο πιά κοντά βρίσκεται στό ἀληθινό ποίημα. Στά διάφορα εἶδη λογοτεχνικῆς πεζογραφίας πού πρόκυψαν ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς ἐπικῆς ποίησης, κι' ὅλα τά εἶδη τῆς λογοτεχνικῆς δραματουργίας πού πρόκυψαν ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς δραματικῆς ποίησης, σ' αὐτές τίς "ἀδελφές μορφές" τοῦ ὡραίου λόγου, ὑπάρχει πάντα ὁ πυκνός συνθετικός καί διεπόμενος ἀπό ἐσωτερικό ρυθμό λόγος. Ἀπό δῶ καί πέρα τό διαχωριστικό στοιχεῖο εἶναι μιά ποσοτική ἐννοια. Στό ποίημα οἱ λεκτικές σχέσεις εἶναι πολύ πιά συνθετικές κι' ὁ ἐσωτερι-

κός ρυθμός πού τίς διέπει εἶναι ὁ αὐστηρότερος δυνατός.
Ἡ διαφορά στή ποσότητα, ἀπό ἕνα σημεῖο καί πέρα, μετα-
τρέπεται σέ διαφορά ποιότητας καί μαζί μέ τ' ἄλλα διαχω-
ριστικά σημεῖα καταλήγει σέ διαφορετικό εἶδος. Ἔτσι
μπαίνει στόν ὄρισμό μιά τελευταία συμπλήρωση: "ποῖημα
εἶναι ἀνάπτυγμα ἐπιφωνήματος ὑποστασιωμένο σέ πυκνότη-
τα συνθετικές καί διεπόμενες ἀπό τόν αὐστηρότερο δυνα-
τό ἑσωτερικό ρυθμό λεκτικές σχέσεις πού μᾶς δίνουν τήν
αἴσθηση τοῦ κάλλους".